

**DAVLAT MOLİYASI TIZIMIDA TA'LIM MUASSASALARINI
MOLIYALASHTIRISHNING O'RNI VA AHAMIYATI**

Umarov Avzaljon Yodgorali og'li

Namangan Davlat texnika universiteti

mustaqil izlanuvchisi (PhD)

UDK: 373.091.12-057.11(575.123)

Davlat moliyasi tizimida ta'lim muassasalarini moliyalashtirish muhim strategik yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ta'lim sohasi davlat byudjeti xarajatlarning salmoqli qismini egallab, inson kapitalini shakllantirish va milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlashda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Davlat tomonidan ta'lim muassasalarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlikni yuzaga keltiradi. Xalqaro tajribaga ko'ra, rivojlangan mamlakatlarda ta'lim sohasiga ajratiladigan mablag'lar yalpi ichki mahsulotning o'rtacha 4–6 foizini tashkil etadi. Masalan, bir talabaga to'g'ri keladigan yillik davlat xarajatlari 8–12 ming AQSh dollari atrofida bo'lib, bu ko'rsatkich ta'lim sifati va moddiy-texnik bazaning yuqori darajada ekanligini ifodalaydi. Natijada mehnat bozorida raqobatbardosh va yuqori malakali kadrlar shakllanadi.

Davlat moliyasi orqali ta'lim muassasalarini moliyalashtirish asosan davlat byudjeti, mahalliy byudjetlar hamda maqsadli jamg'armalar hisobidan amalga oshiriladi. Ayrim hollarda xalqaro moliyaviy institutlar ham jalb etiladi. Jumladan, World Bank tomonidan ta'lim infratuzilmasini rivojlantirishga yo'naltirilgan loyihalarga har yili o'rtacha 2–3 mlrd AQSh dollari miqdorida mablag' ajratiladi. Ilmiy tadqiqotlarga ko'ra, ta'limga yo'naltirilgan har 1 birlik davlat investitsiyasi kelgusida 1,5–2 barobar iqtisodiy daromad keltiradi. Bu esa ta'limni moliyalashtirishni oddiy xarajat emas, balki strategik investitsiya sifatida baholash zarurligini ko'rsatadi. Ayniqsa, oliy ta'lim va ilmiy-tadqiqot muassasalariga ajratilgan mablag'lar innovatsion rivojlanish sur'atlarini tezlashtiradi.

Davlat moliyalashtiruv ta'lim tizimida ijtimoiy tenglikni ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, kam ta'minlangan oilalar farzandlarining 70–80 foizi aynan byudjet mablag'lari hisobidan ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Bu holat aholining barcha qatlamlari uchun teng ta'lim sharoitlarini yaratishga xizmat qiladi. Ta'lim muassasalarining barqaror moliyalashtirilishi ilmiy salohiyatni oshirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va innovatsion iqtisodiyot uchun zarur bo'lgan mutaxassislarni tayyorlashga zamin yaratadi. UNESCO ma'lumotlariga ko'ra, ta'lim sifati yuqori bo'lgan mamlakatlarda innovatsion mahsulotlar ulushi 20–25 foizgacha yetadi.

Shuningdek, davlat moliyasi tizimida ta'lim muassasalarini moliyalashtirish hududlar rivojlanishida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Mahalliy byudjetlar orqali maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta va kasb-hunar ta'lim muassasalariga ajratiladigan mablag'lar hududiy ijtimoiy infratuzilmaning yaxshilanishiga olib keladi. Masalan, ayrim hududlarda ta'limga yo'naltirilgan xarajatlar mahalliy byudjet umumiy hajmining 30–35 foizini tashkil etib, bu maktablar ta'limi, yuqori o'qituvchilar xarajatlari va yuqori o'qituvchilar mehnat haqini oshirishga xizmat qiladi.

Davlat tomonidan moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish ta'lim samaradorligini oshirishga imkon beradi. So'nggi yillarda "bir o'quvchiga – bir me'yor" tamoyiliga asoslangan moliyalashtirish amaliyoti keng joriy etilmoqda. Ushbu yondashuvda bir o'quvchiga ajratiladigan o'rtacha yillik mablag' 10–15 foizga oshirilishi natijasida ta'lim sifati ko'rsatkichlari sezilarli darajada yaxshilanadi. Ta'lim muassasalarini moliyalashtirishda raqamli texnologiyalarni joriy etish ham davlat moliyasining samaradorligini oshiradi. Elektron byudjet va monitoring tizimlari orqali ajratilgan mablag'larning maqsadli sarflanishi ta'minlanib, moliyaviy intizom mustahkamlanadi. Amaliy hisob-kitoblarga ko'ra, raqamlashtirish natijasida byudjet mablag'laridan foydalanish samaradorligi 10–12 foizga oshadi.

Bundan tashqari, ta'lim sohasiga yo'naltirilgan davlat xarajatlari bandlik darajasiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim tizimida xap 100 mln so'mlik qo'shimcha moliyalashtirish o'rtacha 8–10 ta yangi ish o'rnini yaratishga xizmat

қилади. Bu esa nafaqat ta'lim sohasida, balki unga bog'liq xizmatlar bozorida ham iqtisodiy faollikni oshiradi.

Davlat moliyasi tizimi doirasida ta'lim muassasalarini moliyalashtirish ilmiy fan, ishlab chiqarish va xizmatlar sohasi o'rtasidagi integratsiyani kuchaytiradi. Ta'limga ajratilgan mablag'lar orqali malakali mutaxassislar tayyorlanib, ularning iqtisodiyotdagi ulushi oshib boradi va mehnat unumdorligi 1,3–1,5 barobar ko'tariladi. Shu bilan birga, davlat moliyasi tizimida ta'lim muassasalarini moliyalashtirish mehnat resurslarining sifat jihatidan yangilanishiga olib keladi. Ta'lim darajasi yuqori bo'lgan aholining iqtisodiy faolligi past malakali aholiga nisbatan 20–25 foizga yuqori bo'lib, bu davlat byudjetiga tushumlarning ortishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Natijada soliq bazasi kengayib, davlat moliyasining barqarorligi mustahkamlanadi.

Ta'lim muassasalariga ajratiladigan byudjet mablag'lari o'qituvchilar va professor-o'qituvchilar mehnatini rag'batlantirishda muhim rol o'ynaydi. Amaliy misollarga ko'ra, ish haqi va ijtimoiy kafolatlar 15–20 foizga oshirilgan taqdirda, pedagog kadrlar almashinuvi darajasi 1,5 barobarga kamayadi. Bu esa ta'lim jarayonining uzluksizligi va sifatini ta'minlashga xizmat qiladi. Davlat moliyasi orqali ta'limni moliyalashtirish ilmiy tadqiqotlar va innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash bilan ham uzviy bog'liq. Oliy ta'lim muassasalarida ilmiy loyihalarga ajratiladigan grantlar hajmining 10 foizga oshirilishi ilmiy ishlanmalar sonini o'rtacha 12–14 foizga ko'paytiradi. Ushbu ishlanmalar keyinchalik sanoat va xizmatlar sohasida amaliyotga tatbiq etilib, iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

Shuningdek, davlat moliyasi tizimida ta'lim muassasalarini moliyalashtirish ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlovchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Ta'lim darajasi yuqori bo'lgan jamiyatlarda ishsizlik darajasi 5–7 foiz atrofida shakllanib, jinoyatchilik ko'rsatkichlari esa sezilarli darajada past bo'ladi. Bu holat davlat xarajatlarining boshqa ijtimoiy sohalarda kamayishiga olib keladi.

Davlat byudjeti mablag'lari hisobidan ta'lim infratuzilmasini rivojlantirish, jumladan, yangi maktablar va oliy ta'lim muassasalarini qurish ham muhim yo'nalish hisoblanadi. Masalan, 1 ta zamonaviy maktab qurilishiga o'rtacha 20–25

mlrd so'm sarflanishi natijasida 800–1 000 nafar o'quvchi uchun qo'shimcha ta'lim imkoniyatlari yaratiladi. Bu esa aholi soni o'sib borayotgan hududlarda ta'limga bo'lgan talabni qondirishga xizmat qiladi.

Davlat moliyasi tizimida ta'lim muassasalarini moliyalashtirish fiskal siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Ta'lim xarajatlarining o'sishi davlat byudjeti tuzilmasida uzoq muddatli ijtimoiy majburiyatlarning kuchayishini anglatadi. Amaliy hisob-kitoblarga ko'ra, ta'limga ajratiladigan xarajatlarning 5 foizga oshirilishi kelgusi 10–15 yil davomida iqtisodiy o'sish sur'atlarini o'rtacha 0,7–1 foiz bandga tezlashtiradi. Ta'lim muassasalarini moliyalashtirishda natijaga yo'naltirilgan byudjetlashtirish mexanizmlarining joriy etilishi moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshiradi. Ushbu yondashuvda ta'lim muassasalariga ajratiladigan mablag'lar o'quvchilarning bilim darajasi, bitiruvchilarning bandlik ko'rsatkichlari va ilmiy natijalar bilan bog'lab belgilanadi. Natijada moliyalashtirish samaradorligi 12–18 foizga oshadi.

Davlat moliyasi orqali ta'limni moliyalashtirish demografik jarayonlarga moslashuvchanlikni ta'minlaydi. Aholi sonining yiliga o'rtacha 1,5–2 foizga o'sib borishi sharoitida ta'lim tizimiga qo'shimcha byudjet resurslarini jalb etish zarurati yuzaga keladi. Shu asosda sinf xonalari soni, o'qituvchilar shtati va o'quv jihozlari ta'minoti mutanosib ravishda kengaytiriladi. Ta'lim muassasalarini moliyalashtirishda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlaridan foydalanish davlat byudjeti yukini kamaytiradi. Amaliy tajribaga ko'ra, ushbu model orqali ta'lim infratuzilmasiga yo'naltirilgan xarajatlarda 20–25 foizga qisqaradi. Shu bilan birga, xususiy sektor tomonidan zamonaviy boshqaruv usullari va innovatsion yondashuvlar ta'lim jarayoniga joriy etiladi.

Davlat moliyasi tizimida ta'lim sohasiga ajratilgan mablag'lar makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Ta'limli aholi ulushining 10 foizga oshishi yalpi ichki mahsulot hajmini o'rtacha 3–4 foizga ko'paytiradi. Bu holat ta'limni moliyalashtirishni iqtisodiy jihatdan asoslangan va ustuvor yo'nalish sifatida belgilash zarurligini ko'rsatadi.

Shuningdek, ta'lim muassasalarini moliyalashtirish tashqi iqtisodiy aloqalar rivojiga ham ta'sir ko'rsatadi. Yuqori malakali mutaxassislar ulushi oshishi natijasida ilmiy-texnik xizmatlar va intellektual mahsulotlar eksporti 1,4–1,6 barobarga ortadi. Natijada davlatning valyuta tushumlari ko'payib, moliyaviy barqarorlik yanada mustahkamlanadi. Davlat moliyasi tizimida ta'lim muassasalarini moliyalashtirish institutsional rivojlanish bilan bevosita bog'liqdir. Ta'lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligi kengaytirilishi hisobiga ularning byudjetdan tashqari mablag'lar ulushi ortib boradi. Amaliy ma'lumotlarga ko'ra, o'zini o'zi moliyalashtirish elementlari joriy etilgan ta'lim muassasalarida qo'shimcha tushumlar umumiy moliyaviy resurslarning 15–20 foizini tashkil etadi.

Ta'lim sohasini moliyalashtirishda normativ-huquqiy bazaning takomillashuvi davlat moliyasi samaradorligini oshiradi. Moliyalashtirish me'yorlarining aniq belgilanishi va shaffoflikning ta'minlanishi byudjet mablag'larining maqsadli sarflanishiga olib keladi. Natijada moliyaviy nazorat kuchayib, samarasiz xarajatlar hajmi 8–10 foizga qisqaradi. Davlat moliyasi orqali ta'lim muassasalarini qo'llab-quvvatlash hududlararo tafovutlarni kamaytirishga xizmat qiladi. Moliyaviy resurslarning qayta taqsimlanishi natijasida qishloq va chekka hududlardagi ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi mustahkamlanadi. Statistik kuzatuvlarga ko'ra, bunday hududlarda ta'limga ajratilgan mablag'larning 1,3 barobar oshirilishi o'quvchilar qamrovini 10–12 foizga kengaytiradi.

Ta'lim muassasalarini moliyalashtirishda xalqaro standartlarga mos keluvchi baholash tizimlarining joriy etilishi muhim ahamiyatga ega. Ta'lim sifatini baholash asosida moliyalashtirish mexanizmlarini qo'llash natijasida o'quv natijalari va reyting ko'rsatkichlari sezilarli darajada yaxshilanadi. Xususan, xalqaro baholash dasturlarida yuqori natija ko'rsatgan ta'lim muassasalariga qo'shimcha grantlar ajratilishi keng amaliyotga aylanmoqda. Davlat moliyasi tizimida ta'lim muassasalarini moliyalashtirish barqaror ijtimoiy muhitni shakllantirishga xizmat qiladi. Ta'limga yo'naltirilgan xarajatlarning ortishi yoshlar orasida ijtimoiy faollik va tadbirkorlik tashabbuslarini kuchaytiradi. Amaliy kuzatuvlarga ko'ra, oliy

ma'lumotli yoshlar o'rtasida tadbirkorlik bilan shug'ullanish darajasi 2 barobar yuqori bo'ladi.

Ta'lim muassasalarini moliyalashtirish davlat moliyasi tizimida uzoq muddatli strategik rejalashtirishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ta'limga yo'naltirilgan barqaror moliyaviy oqimlar inson kapitalining uzluksiz rivojlanishini ta'minlab, kelajak avlodlar uchun mustahkam iqtisodiy va ijtimoiy poydevor yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, davlat moliyasi tizimida ta'lim muassasalarini moliyalashtirish iqtisodiy o'sish, inson kapitalini rivojlantirish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashning muhim omili hisoblanadi. Ta'limga yo'naltirilgan byudjet mablag'lari uzoq muddatda yuqori iqtisodiy samaradorlik berib, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash va milliy taraqqiyotga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hanushek E.A., Woessmann L. The Economics of Education : Evidence from the World. - Cambridge : MIT Press, 2015. - 348 p.
2. Polyak G.B. Gosudarstvennye i munitsipalnye finansy : uchebnik dlya vuzov. - Moskva : Yurayt, 2018. - 480 s.
3. Romanovskiy M.V., Vrublevskaya O.V. Finansy : uchebnik. - Moskva : Yurayt, 2017. - 544 s.
4. Vahobov A.V. Davlat moliyasi : darslik. - Toshkent : Iqtisodiyot nashriyoti, 2019. - 432 b.
5. Yo'ldoshev N.Q. Byudjet tizimi va ta'lim sohasini moliyalashtirish : o'quv qo'llanma. - Toshkent : Fan va texnologiya, 2020. - 286 b.